

RAZVOJ JAVNEGA ZDRAVSTVA NA SLOVENSKEM

Deskriptorji:

Zgodovina javnega zdravstva; socialna medicina; higiena; slovensko javno zdravstvo; javno zdravje; cepljenja; preventivna medicina; higienska propaganda; Higienski zavod v Ljubljani; Bakteriološka postaja v Ljubljani; prvi zdravstveni domovi na Slovenskem; zdravstveni dom Lukovica; protituberkulozni dispanzer, protisifilitični dispanzer, protitrahomski dispanzer, protimalarični dispanzer; antirabično – protisteklinsko cepljenje; dezinfekcijska služba; Zavod za zdravstveno zaščito matere in otroka; šola za zaščitne sestre; služba Šolski zdravnik; Šolska poliklinika; Šolske kolonije; mlečne kuhinje; Inštitut za varovanje zdravja; Andrija Štampar; Ivo Pirc (1891–1967); zdravnik; pionir socialne medicine; biografija; bibliografija; direktor Higienskega zavoda; humanist; organizator; prosvetljevalec; pedagog; Rockefellerjev štipendist;

V pričujočem delu zgodovinarke medicine doc. dr. Zvonke Zupanič Slavec z Medicinske fakultete v Ljubljani sta združeni dve knjigi. Obravnavata medsebojno tesno povezani temi, pa vendarle je vsaka zase samostojna celota. Javno zdravje je v današnjem času pojem, ki nam je domač in ob katerem se ne sprašujemo, kako se je razvilo. Pogled v še nedavno preteklost pa nam govori o idejno in izvedbeno zahtevnem delu, ki pa je s svojimi rezultati izjemno veliko prispevalo k izboljšanju zdravja, večji kakovosti življenja in njegovemu podaljšanju. Posredno je torej javno zdravstvo vplivalo tudi na dvig življenjske ravni, ekonomskega, socialnega in kulturnega stanja družbe in države. Razvoju javnega zdravstva na Slovenskem, predvsem v letih med prvo in drugo svetovno vojno, je posvečena prva knjiga, strokovna monografija. V omenjenem času je vodil osrednjo slovensko javnozdravstveno ustanovo Higienski zavod v Ljubljani dr. Ivo Pirc, protagonist tega dogajanja, zato je njemu posvečena druga knjiga, strokovna biografija.

Zaradi vsestranske vpletenosti javnega zdravja v številne zdravstvene in pedagoške ustanove spremljajo knjigo uvodni nagovori zdravnikov, direktorja Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije, doc. dr. Andreja Marušiča, ministra za zdravje, mag. Andreja Bručana, in dekana Medicinske fakultete v Ljubljani, prof. dr. Dušana Šuputa.

Za celovito razumevanje v knjigi popisanih dogajanj so ji dodani tehtni uvodniki. Zgodovinar prof. dr. Stane Granda je opozoril na kulturne, gospodarske in politične probleme prehoda iz Avstro-Ogrske v Jugoslavijo, ki so jih na eni strani označevali odtujitev velikega dela slovenskega etničnega ozemlja, na drugi strani pa novi gospodarski in kulturni okviri, ki jih je postavila Jugoslavija z drugačno zgodovinsko tradicijo in izkušnjo. Življenjsko in strokovno pot dr. Andrije Štamparja (1888–1958) v prvi Jugoslaviji med večnacionalno, gospodarsko in kulturno raznoliko skupnostjo ter njegovo navezo s sodobnikom dr. Ivom Pircem je v uvodniku popisal prim. mag. Franci Urlep. Osvetlil je Štamparjevo sodelovanje s Slovenci, strokovne zavisti in politične spletke, ki so mu v tridesetih letih pričele greniti življenje in ga onemogočile v domovini. Uveljavil se je v Evropi in svetu ter opravil pionirsko delo pri pisanju dokumentov Svetovne zdravstvene organizacije. Postal je njihov ekspert in ponovno širil znanje po svetu. Za slovensko zdravstvo ostaja veliki prijatelj in učitelj socialne medicine. Zdravstvena zakonodaja je dajala pravni okvir za izvajanje javnega zdravstva. V prispevku prim. mag. Maria Kocijančiča je po uradnih virih popisana javnozdravstvena zakonodaja na Slovenskem od F. V. Lipiča do I. Pirca, torej med leti 1814–1941, s poudarki na času po letu 1918. Po zaslugi dr. Iva in dr. Bojana Pirca ter dr. Karla Petriča se je izoblikovala nova slovenska pravna terminologija javnega zdravstva, socialne medicine in higiene. Zdravje se je s kulturnosociološkega in kulturnoantropološkega vidika v različnih časih zelo različno dojemalo. Velike razlike so se pojavile že samo v njegovem pojmovanju skozi 20. stoletje. Kulturna antropologinja Senta Jaunig je v svojem prispevku opravila primerjavo vsebin revije Zdravje iz leta 1930 in sodobne družinske revije Zdravje iz leta 2004. Pojem zdravje, ki je nekdanj pomenilo predvsem odsotnost bolezni, je danes razširjen že na vse sfere življenja, tako javnega kot

zasebnega. Je način življenja, povezan je z osebnim stilom in izkoriščanjem prostega časa, je norma ter poleg družine najvišje postavljena vrednota med Slovenci.

1. knjiga:

RAZVOJ JAVNEGA ZDRAVSTVA NA SLOVENSLEM V ČASU MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

je strokovna monografija, objavljena na 156 straneh. Obravnava nastanek in razvoj Higienskega zavoda v Ljubljani, od ustanovitvenega leta 1923 pa do leta 1945, v času torej, ko ga je vodil dr. Ivo Pirc.

Zdravstveno stanje prebivalstva in njegova higienska raven sta bila v novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev – stari Jugoslaviji – na izredno nizki stopnji. Stanje v Sloveniji je bilo nekoliko boljše kot v drugih delih države, četudi je njeno ozemlje v habsburški monarhiji spadalo med gospodarsko manj razvita območja. Delovanje Higienskega zavoda je sledilo novemu javnozdravstvenemu programu načelnika higienskega oddelka ministrstva za zdravje dr. Andrije Štamparja, ideologa socialne medicine. Zavodovi cilji so bili predvsem v ohranitvi zdravja prebivalstva ter preprečevanju, zgodnjem odkrivanju, pa tudi zdravljenju bolezni. Z množičnim pristopom so poskušali doseči vsakega posameznika in posredno s tem celotno družbo. Večjo pozornost so posvečali zdravstveno bolj ogroženim skupinam, materam, dojenčkom, malim otrokom in šolarjem, prav tako pa so bili dodatno pozorni na delavce in kmete, med katerimi so najbolj množično razsajale socialne bolezni, predvsem tuberkuloza in alkoholizem, pa tudi sifilis in trahom. Ker so bile socialne in akutne nalezljive bolezni tako pomembne, je v knjigi pregledno predstavljena njihova takratna razširjenost v Sloveniji. Popisana je tudi takratna prehrana prebivalstva in pojasnjen zdravstveni pomen asanacij podeželja. Posebno poglavje obravnava tudi mazaštvo.

Higienski zavod v Ljubljani je bil centralna slovenska ustanova za higiensko-epidemiološko in preventivno službo na svojem področju. Z oblastmi so sodelovali pri obsežnih akcijah za asanacijo okolja in pri higiensko preventivnih delih ter dezinfekcijah in dezinsekcijah, preprečevali so nalezljive bolezni in opravljali mikrobiološke laboratorijske preglede, odkrivali so spolne bolezni, izvajali protisteklinško službo, izpeljevali so ankete, posnetke terena ter odkrivali vzroke za obolevnost in smrtnost prebivalstva. Posebno pozornost so posvečali nadzoru kakovosti živil, njihovi proizvodnji in distribuciji, kontroli pitne vode, higienskemu pogoju dela, kakor tudi higienskemu pogoju stavbenih, rekreacijskih in drugih površin. Imeli so lastno založniško dejavnost in izdajali zdravstvene propagandne materiale. S predavanji, filmi, razstavami in higienskimi muzejem so didaktično skrbeli za organizirano zdravstveno prosvetljevanje in splošno zdravstveno vzgajanje prebivalstva. Preučevali so tudi zdravstveno stanje prebivalstva, vodili vitalnostistično evidenco ter z antropološkim odsekom dajali zavodu znanstvene dimenzije. Za kakovostno delovanje je Zavod ustanovil specializirane oddelke in posebne laboratorije. Med oddelki omenimo bakteriološko-epidemiološkega, socialnomedicinskega, kemijskega in sanitarno-tehničnega.

V dveh desetletjih je Higienski zavod ustanovil okoli 20 zdravstvenih domov po vsej Sloveniji, ki so posebej predstavljeni, med njimi v Lukovici leta 1926 eden izmed prvih v tedanji državi, ki je postal prototip tovrstne ustanove. V Ljubljani so ustanovili Zavod za zaščito mater in otrok, Šolsko polikliniko, ki je organizirala počitniške kolonije in mlečne kuhinje, Šolo za zaščitne sestre ter službo šolskega zdravnika za preventivno delo s šoloobveznimi otroki. Zdravstveni domovi so večinoma imeli splošne ordinacije, otroške dispanzerje, šolske poliklinike, posvetovalnice za matere in otroke, neredko pa tudi protituberkulozne in protisifilitične dispanzerje oz. v Prekmurju protitrahomske. Od teoretičnih zamisli do praktične izpeljave je bila dolga pot; kljub številnim težavam, predvsem ekonomskim ob svetovni gospodarski krizi, in političnim nestabilnostim takratne kraljevine, je delo, izvajano z obilico entuziazma mladih zdravnikov in drugih sodelavcev, prinašalo iz leta v leto boljše rezultate in z njimi boljše zdravstveno stanje prebivalstva. Življenjska doba pa se je na račun uvedenih javnozdravstvenih ukrepov podaljšala skoraj za deset let!

Druga svetovna vojna je drastično prekinila dotedanji javnozdravstveni razvoj. Nadaljeval se je šele v 50. letih, ko si je prebivalstvo opomoglo od vojne, in v drugačnih političnih okvirih ter z drugimi ljudmi snovalo nadaljnji javnozdravstveni razvoj.

2. knjiga:

DR. IVO PIRC, UTEMELJITELJ JAVNEGA ZDRAVSTVA NA SLOVENSKEM V ČASU MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

je strokovna biografija o zdravniku dr. Ivu Pircu (1891–1967). Je zgodba o pionirju široke mreže javnozdravstvenih ustanov v Sloveniji in hkrati zgodba o preizkušeni polni življenjski poti humanista, prosvetitelja, organizatorja, pedagoga in publicista.

Nastop strokovnega dela dr. Iva Pirca sovпада z začetki načrtnega razvoja javnega zdravstva v novi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je bil prelomni čas na več področjih: političnem, socialnem, strokovno-medicinskem, pa tudi zdravstveno-higienskem. Javno zdravstvo se je v takratni državi šele začelo razvijati in je kmalu dobilo široko socialno obeležje: ljudje so se začeli zavedati, da imajo pravico do zdravstvenega varstva in oskrbe. Država, čeprav je na različne načine omejevala sredstva za javno zdravstvo, je morala vsaj formalno priznati, da je zdravstvena oskrba državljanov njena dolžnost. In končno je preventivna medicina z razvojem higiene in socialne medicine doživela pomemben vzpon tudi v Sloveniji, nekaj desetletij za razvojem v razvitejšem delu Srednje Evrope. Dr. Pirc je s sodelavci opravil temeljna dela novoustanovljenih javnozdravstvenih ustanov, poleg tega je organiziral pouk higiene na srednjih šolah, veliko napravil za popularizacijo športa in športno medicino, bil 15 let urednik in izdajatelj poljudnozdravstvene revije Zdravje, objavljajal poljudne članke in znanstvene razprave, izpeljal vrsto raziskovalnih projektov ... Že samo opus objavljenih del je veličasten; sam je spisal 20 strokovnih knjig, 3 pa v soavtorstvu z bratom dr. Bojanom Pircem, objavil je okoli 250 samostojnih člankov in 150 soavtorskih prispevkov, številni pa so izšli nepodpisani. Nekaj tisoč strani objav!

Oporo in spodbudo, pa tudi vzgled za svoje delo je dr. Pirc našel pri organizatorju javnega zdravstva svetovnega formata, Hrvatcu dr. Andriji Štamparju (1888–1958).

Dr. Ivo Pirc je izhajal iz skromnih razmer večje delavske družine. Zaradi notranje nuje po šolanju, se je že v mladostnih letih sam preživljal s priložnostnim delom in imel po maturi v Ljubljani leta 1913 srečo, da je pridobil državno štipendijo za študij medicine v avstrijskem Gradcu.

V času prve svetovne vojne je bil mobiliziran in je delal kot sanitetni narednik v zaledju front v Srbiji, na soški fronti, v romunski Transilvaniji in Moldaviji ter pridobil številne dragocene sanitetne in življenjske izkušnje. Zbolel je za tifusom in najverjetneje tudi špansko gripo, a prizaneseno mu je bilo s poškodbami, ujetništvom in drugimi nesrečami.

Po vojni je Ivo Pirc nadaljeval študij na praški medicinski fakulteti. Že med študijem je v njem dozorela odločitev, da bo usmeril svoje moči v socialno medicino, ker je podajala roko tudi socialno deprivilegiranim.

Po promociji leta 1920 se je zaposlil kot rudniški zdravnik v Hrastniku, a že z januarjem 1921 odšel na dveletno specializacijo higiene in socialne medicine v Prago, na Dunaj in Berlin. Marca 1923 je postal zdravstveni inšpektor za higieno pri zdravstvenem odseku Ministrstva za zdravje v Ljubljani in junija 1923 prevzel vodenje novoustanovljenega Higienskega zavoda v Ljubljani. Izkazal se je za odličnega organizatorja in vodjo. Iz anonimnega potomca delavske družine je postal neformalni vodja zahtev slovenskega prebivalstva za socialno-zdravstveno enakopravnost. Z njim je ustanova pridobivala pri pomenu, širila obseg delovanja, postavila do druge svetovne vojne temelje skoraj 30 različnim ustanovam ter kazala vidne rezultate v izboljšanjem zdravstvenem stanju slovenskega prebivalstva.

V prvih letih Pirčevega delovanja je ustanavljanje javnozdravstvenih ustanov potekalo dokaj samodejno, po uvedbi diktature kralja Aleksandra, novembra 1929, pa je bila hitra rast mreže javnega zdravstva drastično ustavljena. Nadaljnji razvoj je potekal stihijsko, z velikim osebnim angažmajem, lobiranjem ter prizadevanji vsaj za ohranitev doseženega. Javno zdravstvo je s svojo množičnostjo postajalo politično vse pomembnejše, zato so bili zlasti vodilni v njem pogosto na udaru; s preventivnimi

programi so namreč pregloboko posegali v državno blagajno. Vzponi in padci dr. Iva Pirca so bili pogojeni prav s politiko. Četudi politično neangažiran, a naklonjen krščanskim socialistom, je bil v glavnem deležen politične podpore v času vladavine desne opcije. Decembra 1932 je bil politično premeščen na mesto zdravstvenega svetnika v Skopje, a se je nekako znašel, v avstrijskem Gradcu specializiral zobozdravstvo, se strokovno izpopolnjeval na Češkem, Poljskem, Madžarskem, v Nemčiji in Avstriji ter le kratek čas delal v Skopju. Po letu 1935 se je z zamenjavo politične garniture ponovno vrnil v Ljubljano na mesto direktorja Higienkega zavoda. Dr. Pirc je moral imeti v sebi dovolj moči, da je prebrodil zanj politično neugodne čase, preživel družino s tremi otroki in sebe.

Med drugo svetovno vojno so dr. Pirca izredne razmere na Higienkem zavodu naložile dodatno skrb za preprečevanje nalezljivih bolezni, predvsem črevesnih in pegavega tifusa, za povečano proizvodnjo cepiv ter vsakršno higienko in zdravstveno preventivno pomoč narodnoosvobodilnemu boju. Deportaciji je uspel uiti in tako dobil priložnost s strokovnim podpiranjem NOB pokazati patriotsko držo do svojega naroda.

Takoj po končani vojni je bil dr. Pirc mobiliziran v vojsko. S tem je bila brutalno prekinjena njegova strokovna rast. V vojski je zasedal ugledna mesta glavnega armijskega epidemiologa in kasneje tudi načelnika sanitete slovenske armade, ustvarjalno navdušenje pa je v njem zamrlo. Tudi pedagoško delo higienika na šoli za zdravniške pomočnike in kasneje naloge višjega predavatelja na različnih fakultetah ljubljanske Univerze mu niso več prinašale osebnega zadovoljstva. Številne borbe, ki jih je moral preživeti, so zdravnika higienika, javnozdravstvenega delavca in humanista duhovno in telesno izčrpale. A ustvarjalna dediščina, ki jo je zapustil kot organizator, prosvetitelj in pedagog ter strokovni in poljudnoznanstveni pisec, je in ostaja neprecenljiva. Še danes, 60 let po odhodu dr. Pirca z vodilnega mesta Higienkega zavoda, njegovi nasledniki v isti stavbi nadaljujejo pedagoško poslanstvo svojega velikega utemeljitelja. Za svoje delo si zasluži kot bron trden spomin.